

ЗАХИСТ КУЛЬТУРНИХ ЦІННОСТЕЙ ПІД ЧАС КОНФЛІКТУ НА ПІВДЕННОМУ СХОДІ УКРАЇНИ

Мета роботи. Стаття присвячена проблемі захисту культурних цінностей в окупованому Криму і тих, що знаходяться на неконтрольованих Україною територіях Донецької та Луганської областей. Автор аналізує Гаазьку конвенцію 1954 року про захист культурних цінностей і можливості її застосування в даному збройному конфлікті. Аналізуються факти, що свідчать про неодноразове порушення на даних неконтрольованих території України норм міжнародних договорів та конвенцій, які мають відношення до захисту культурних цінностей. **Методологія** дослідження базується на історичному методі, аналізі та синтезі. **Наукова новизна** дослідження полягає в тому, що робота є одним з перших у вітчизняній науці дослідженням проблем реституції культурних цінностей, які опинилися на території окупованого Криму і на неконтрольованих території України Донецької та Луганської областей. **Висновки.** Міжнародно-правове регулювання охорони та повернення культурних цінностей виявилася неефективним для захисту культурних цінностей, що знаходяться в окупованому Криму та перебувають у зоні збройного конфлікту в окремих районах Донецької та Луганської областей.

Ключові слова: культурні цінності, міжнародно-правовий захист, Гаазька конвенція, Другий протокол.

Криволапов Богдан Михайлович, студент магистратури Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв

Защита культурных ценностей во время конфликта на юго-востоке Украины

Цель работы. В статье рассматриваются проблемы защиты культурных ценностей в оккупированном Крыму и находящихся на неконтролируемых Украиной территориях Донецкой и Луганской областей. Автор анализирует Гаагскую конвенцию 1954 года о защите культурных ценностей и возможности ее применения в данном вооруженном конфликте. Анализируются факты, свидетельствующие о многократных нарушениях на данных неподконтрольных Украине территориях, норм международных договоров и конвенций, которые касаются защиты культурных ценностей. **Методология** исследования базируется на историческом методе, методе анализа и синтеза. **Научная новизна** исследования состоит в том, что данная работа является одним из первых в отечественной науке исследований проблем реституции культурных ценностей, которые оказались на территории оккупированного Крыма и на неподконтрольных территориях Донецкой и Луганской областей. **Выводы:** международно-правовое регулирование возвращения и охраны культурных ценностей оказалось неэффективным для защиты культурных ценностей, которые находятся в оккупированном Крыму и в зоне вооруженного конфликта в отдельных районах Донецкой и Луганской области.

Ключевые слова: культурные ценности, международно-правовая защита, Гаагская конвенция, Второй протокол.

Kryvolapov Bogdan, Student of National Academy of Culture and Arts Management

Protection of cultural property during the conflict in the south-east of Ukraine

Purpose of the article. This article deals with the problem of cultural property protection in occupied Crimea and uncontrolled by Ukraine territories of Donetsk and Luhansk regions. The author analyzes the 1954 Hague Convention for the Protection of Cultural Property and the possibility of its application in the armed conflict in Ukraine. Facts about the violation of international treaties and conventions that are related to the protection of cultural values are analyzed. The **methodology** of research is based on a historical method, the analysis and synthesis. **Scientific novelty** of the research is that for the first time the cultural values restitution issues, which includes the investigation of cultural values in occupied Crimea and uncontrolled territories of Donetsk and Lugansk region are examined. **Conclusions:** the international regulation of cultural property protection turned out ineffective for the protection of cultural objects in occupied Crimea and uncontrolled territories of Donetsk and Lugansk region.

Key words: cultural values, international legal protection, the Hague Convention, the Second Protocol.

Актуальність теми дослідження. Окупація Криму і конфлікт на Сході України породили багато проблем, пов'язаних з викраденням, привласненням культурних цінностей, а також їх незаконним вивезенням. Резонансна історія, пов'язана з поверненням "скіфського золота", незаконне вивезення картин Айвазовського в Третяковську галерею, незаконна передача картин з Маріупольського художнього музею імені Куїнджі в Сімферопольський художній музей свідчить про те, що деякі реституційні механізми не досконалі і потребують подальшого удосконалення.

Метою статті є детальний аналіз основних міжнародних договорів і конвенцій у сфері захисту культурних цінностей під час збройних конфліктів.

Виклад основного матеріалу. Дослідженням проблеми захисту культурних цінностей під час збройних конфліктів займалися такі представники вітчизняної та зарубіжної науки міжнародного права як В. Акуленко, М. Богуславський, К. Бусол, С. Кот, О. Титова і ряд інших вітчизняних і зарубіжних науковців.

Професор М. Богуславський наводить факти про те, що питання охорони культурних цінностей під час збройних конфліктів виникали ще в Стародавньому Римі та Стародавній Греції [2, 84]. Професор В.І. Акуленко, один з найбільш відомих вітчизняних дослідників цієї теми в Україні, звертає увагу на те, що захист культурних цінностей був передбачений Дигестами Юстиніана і працями Блаженного Августина [2, 25]. Однак К. Бусол звертає увагу на те, що поява перших юридично-обов'язкових норм щодо охорони культурних цінностей починає формуватися в період XVI-XVII століть [6, 7]. Перша спроба уніфікувати норми щодо захисту культурних цінностей під час військових дій була зроблена в 1874 році у Брюссельській декларації права війни, яка передбачала відповідальність за умисне руйнування культурних цінностей. Перші міжнародно-правові норми були сформульовані в Положеннях про звичаї сухопутної війни 1907 року на Другий Гаазької конференції. В цьому положенні було передбачено, що сторони повинні зробити все можливе, щоб захистити культурні цінності. При цьому культурні цінності мають бути позначені знаками, що визначає місцева влада [4, 85]. Безумовно, це був певний прорив, але очевидно, що суспільство вимагало укладення універсального спеціалізованого міжнародного договору, який би детально регулював захист культурних цінностей під час збройних конфліктів.

Ідея створення спеціалізованої конвенції про захист культурних цінностей пов'язана з ім'ям відомого художника і філософа Миколи Реріха. Вражений руйнуванням собору в Реймсі і бібліотеці в Лувене (Бельгія) під час Першої світової війни, він починає активну діяльність по створенню єдиного документа, який б захищав культурну спадщину людства від руйнувань під час бойових дій. За допомогою французького юриста-міжнародника Г. Шклявера і професора Лапраделя в 1929 році був підготовлений документ, який отримав назву Пакт Реріха [2, 38-39].

Як зазначає М.М. Богуславський, Пакт Реріха встановлює загальні принципи охорони культурних цінностей і направлений, в першу чергу, на охорону об'єктів нерухомості.

У статті 1 цього Пакту передбачено, що історичні пам'ятки, наукові та мистецькі заклади разом з їх персоналом та колекціями повинні розглядатися як нейтральні і охоронятися воюючими сторонами [3, 92]. В статті 2 пропонувалося зареєструвати в Постійній палаті міжнародного правосуддя і в Міжнародному інституті інтелектуальної співпраці Ліги націй перелік пам'яток, установ, колекцій, яким необхідно забезпечити захист під час збройних конфліктів. Зареєстровані таким чином об'єкти повинні використовувати спеціальний прапор, який являє собою червоний круг на білому тлі з трьома червоними колами в середині. Цей прапор повинен надавати захист цим об'єктам під час бойових дій [3, 39]. У статті 3 передбачена процедура відповідальності у разі порушення воюючими державами своїх обов'язків зберігати вищевказані культурні цінності. У разі вчинення однією з сторін конфлікту будь-якої неправомірної дії, потерпіла сторона має право звернутися до міжнародної установи, де даний об'єкт був зареєстрований. Дана міжнародна установа може ініціювати створення міжнародного слідчого комітету, який за результатами розслідування повинен опублікувати вирок [2, 39-40].

Стаття 4 зобов'язує держави забезпечити на законодавчому рівні охорону вищевказаних культурних цінностей як національних, так і закордонних [3, 197].

Цей документ так і не став окремим нормативним документом, але був покладений в основу Міжамериканського договору про захист художніх і наукових закладів та історичних пам'яток, який був підписаний в 1935 році у Вашингтоні [2, 41].

Важливою подією у справі охорони культурних цінностей стало прийняття Гаазької конвенції про захист культурних цінностей у випадку збройного конфлікту 1954 року (далі Конвенція) і протоколів до неї. Конвенція стала першим універсальним міжнародним договором, метою якого є забезпечення охорони культурної спадщини у разі збройного конфлікту.

Конвенція була прийнята разом з протоколом (далі Перший протокол), призначенням якого є попередження вивезення культурних цінностей з окупованої території і який передбачає їх подальше повернення в державу, з якої вони були вивезені. У березні 1999 року був прийнятий Другий протокол до Гаазької конвенції (далі Другий протокол) [9].

Конвенція передбачає застосування її положень у разі "будь-якого збройного конфлікту", який може виникнути між сторонами, навіть якщо "стан війни" не було оголошено [11]. Тобто, можна констатувати, що конвенція застосовується до будь-якого збройного конфлікту, будь то офіційно

проголошена війна, будь-який локальний конфлікт, громадянська війна чи антитерористична операція. Як зазначає К.Бусол, це положення є "позитивною новацією" вищезгаданої Конвенції [5, 136]. Крім того, ця конвенція застосовується при "частковій або повній окупації" [11].

Конвенція встановлює дві форми захисту: загальний і спеціальний [11]. Під загальний захист підпадають всі культурні цінності, передбачені цією конвенцією. Під спеціальний захист підпадають об'єкти, що мають особливу цінність і внесені в Міжнародний реєстр культурних цінностей. З моменту внесення культурних цінностей в даний реєстр, учасники конфлікту зобов'язуються утримуватися від будь-яких ворожих актів, спрямованих проти вищезазначених культурних цінностей.

Конвенція передбачає спеціальну помітку для культурних цінностей, які перебувають під спеціальним захистом. Вона являє собою загострений донизу щит, розділений на чотири частини, синього і білого кольорів. Як зазначає професор Богуславський, обираючи такий знак, фахівці виходили з того, що його буде чітко видно з літаків [3, 202].

Важливим компонентом конвенції є Перший протокол, який був прийнятий в тому ж році, що і сама Конвенція. Протокол охоплює питання незаконного вивезення та реституції культурних цінностей. Згідно п.1 протоколу, кожна Договірна Сторона зобов'язана запобігати незаконному вивезенню культурних цінностей. У п. 2 Першого протоколу передбачено, що кожна Договірна Сторона зобов'язана взяти під охорону ті культурні цінності, які завезені на її територію з окупованих територій. А згідно з п. 5 протоколу, сторони зобов'язуються повернути культурні цінності державам власникам після закінчення військового конфлікту [11]. Учасниками Першого протоколу є 100 держав, у тому числі Україна і Росія. На думку дослідників даної конвенції, положення цього протоколу не мали якогось суттєвого ефекту та були "занадто базовими" [5, 138].

Військові конфлікти, що мали місце в період після Другої світової війни, показали на недостатньо ефективний механізм міжнародно-правової охорони культурних цінностей під час бойових дій [1, 131]. Саме з цих міркувань у березні 1999 року було прийнято Другий протокол до Гаазької конвенції 1954 р.

У Главі 3 Другого протоколу передбачений новий посилений захист для культурних цінностей, які мають величезне значення для людства. Вони повинні охоронятися відповідним національним законодавством і не використовуватися для військових цілей [7]. В Главі 4 протоколу передбачені санкції за заподіяння серйозної шкоди культурним цінностям і окреслені умови, при яких настає особиста кримінальна відповідальність [7]. Слід зазначити, що Другий протокол є доповненням до Конвенції і жодним чином не замінює її.

Безумовно, протокол є значним кроком вперед у порівнянні з рівнем захисту, який надавала Конвенція до 1999 року. Як зазначає професор Богуславський, цей протокол важливий тим, що до нього включені положення про кримінальну відповідальність за порушення норм про захист культурних цінностей [3, 211]. На думку професора Акуленка, значення протоколу також полягає в тому, що він закликає держави вживати необхідних заходів щодо захисту культурних цінностей у мирний час щоб забезпечити їх належну охорону під час збройного конфлікту [2, 119]. На жаль, Україна не ратифікувала Другий Протокол Гаазької угоди і тому необхідно вжити всіх заходів для приєднання до цього документа. Як вважає С. Кот підписання Другого Протоколу значною мірою посилить позиції України у захисті культурних цінностей на окупованих територіях [12].

Події, які мали місце за останні два роки в Донецькій і Луганській областях, а також на території Криму свідчать про неодноразове порушення на даних невідконтрольних Україні територіях норм Гаазької конвенції 1954 року і двох додаткових протоколів до неї.

За даними Міністерства культури на даний момент на невідконтрольних Україні територіях перебуває близько 2 мільйони об'єктів, що становлять культурну спадщину країни. На території Криму до окупації діяло близько 400 музейних установ, з яких 17 є державними, 26 філіями, 350 громадськими (музеї, що не є юридичними особами та належать громадським організаціям, відомствам, навчальним закладам) [16, 11]. В опублікованій нещодавно колективній монографії "Українська революція Гідності, агресія РФ і міжнародне право" наводяться конкретні приклади таких порушень. Це захоплення і розграбування культурного центру "Ізоляція" в Донецьку, напад на Донецький краєзнавчий музей з метою заволодіння військовою технікою, що експонувалася, організація вибуху біля Донецького обласного художнього музею.

Як вважають автори монографії, такі дії суперечать п.1 статті 19, яка гарантує повагу до культурних цінностей у разі неміжнародних конфліктів [7, 818].

Вивіз у липні 2016 року картин Івана Айвазовського з Феодосійської галереї в Москву суперечить пп. а) п.1 статті 9 Другого протоколу 1999 року, яка передбачає, що сторони забороняють і попереджають будь-який незаконний вивіз з окупованої території, а також інше вилучення або передачу права власності на культурну цінність [7].

Часткове руйнування вежі № 19 Генуезької фортеці в Криму означає, що окупаційна влада в Криму порушує п. 1 статті 5 Гаазької конвенції, згідно з якою одна сторона, що окупує повністю або частково територію іншої сторони, повинна, в міру можливості, підтримувати зусилля компетентних національних органів влади окупованої території, щоб забезпечити охорону і збереження її культурних цінностей.

Особливого резонансу набрала історія з поверненням в Україну "скіфського золота". У 2013 році Україна відправила в Рейнський музей Бонна виставку "Крим. Золотий острів на Чорному морі", яка потім була відправлена для експонування в Нідерланди. Час закінчення контракту збігся з окупацією Криму Російською Федерацією. Відразу ж декілька музеїв Криму заявили про повернення їм експонатів. Проте, музей Алларда Пірсона, де експонувалась виставка, спільно з Університетом Амстердама підтвердили право власності України на цю колекцію. Окрім того, Міністерство закордонних справ Нідерландів гарантувало повернення даних культурних цінностей в Україну [10]. У вересні 2014 року частина експонатів, що належали Музею історичних коштовностей України (філіалу Національного музею історії України), повернулася на Батьківщину.

14 грудня 2016 року Окружний суд Амстердама 14 грудня виніс рішення, згідно з яким, колекція експонатів з кримських музеїв буде повернута Україні. Суд постановив, що Крим не є суверенною країною і тому не може претендувати на скарби як культурну спадщину. У січні 2017 року музеї Криму оскаржили рішення Окружного суду Амстердама про передачу "скіфського золота" Україні. До завершення розгляду спору в апеляційній інстанції, предмети колекції залишаться в Музеї Алларда Пірсона [13]. Як зазначив міністр культури України Євген Нищук, колекція мала б повернутися в Україну в кінці 2017 року [14]. Але на жаль, це не відбулось. Тобто процес ще триває.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що робота є одним з перших у вітчизняній науці дослідженням проблем реституції культурних цінностей, які опинились на території окупованого Криму і на непідконтрольних Україні територіях Донецької та Луганської областей.

Висновки. Україна зіштовхнулася з новою формою іноземної агресії, яка називається "гібридна війна". Цей факт суттєво ускладнює застосування Гаазької конвенції 1954 року і двох Протоколів до неї.

Цілком очевидно, що міжнародно-правове регулювання охорони та повернення культурних цінностей виявилася неефективним для захисту культурних цінностей, що знаходяться в окупованому Криму та перебувають у зоні збройного конфлікту в окремих районах Донецької та Луганської областей. Мабуть, вже давно настав час для суттєвого удосконалення Гаазької конвенції 1954 року і двох Протоколів до неї, враховуючи існуючі реалії і нові виклики.

Проте, незважаючи на всі прогалини вищевказаної Конвенції, цілком очевидно, що Російська Федерація та представники незаконних збройних формувань її грубо порушують. У зв'язку з цим, Україні необхідно вжити всіх заходів для повернення незаконно вивезених культурних цінностей та вимагати притягнення до відповідальності винних у навмисному пошкодженні об'єктів культурної спадщини.

Література

1. Акуленко В. І. Конвенція про захист культурних цінностей у випадку збройного конфлікту 1954 р.: актуальні питання імплементації і застосування / Віктор Іванович Акуленко. // Право. – 2010. – №9. – С. 127–137.
2. Акуленко В. І. Міжнародне право охорони культурних цінностей та його імплементація у внутрішньому праві України / Віктор Іванович Акуленко. – Київ: ЮСТІНАН, 2013. – 608 с.
3. Богуславский М. М. Культурные ценности в международном обороте: правовые аспекты: монография / Марк Моисеевич Богуславский. – Москва: Норма ИНФРА-М, 2012. – 416 с.
4. Богуславский М. М. Международная охрана культурных ценностей / Марк Моисеевич Богуславский. – Москва: Международные отношения, 1979. – 178 с.
5. Бусол К. І. Ефективність механізму захисту культурних цінностей за Гаазькою конвенцією 1954 р. та двома протоколами до неї / К.І. Бусол // Актуальні проблеми політики. – 2014. – № 51 – С. 134–140.
6. Бусол К. І. Становлення та тенденції розвитку міжнародно-правового захисту культурних цінностей : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юр. наук : спец. 12.00.11 "Міжнародне право" / Бусол Катерина Ігорівна – Київ, 2015. – 19 с.
7. Бусол К. І., Коваль Д.О. Захист культурних цінностей під час збройного конфлікту на Сході України / К. І. Бусол, Д. О. Коваль // Українська Революція гідності, агресія РФ і міжнародне право; за ред. д.ю.н., проф. А.В.Задорожного. – Київ: К.І.С., 2014. – С.815-822.
8. Другий протокол до Гаазької Конвенції про захист культурних цінностей у випадку Збройного Конфлікту 1954 року, Гаага 26 березня 1999 року [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: http://portal.unesco.org/en/ev.php-URL_ID=15207&URL_DO=DO_TOPIC&URL_SECTION=201.html
9. Защита культурных ценностей в случае вооруженного конфликта [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://www.unesco.org/new/ru/culture/themes/armed-conflict-and-heritage/>
10. Золото скіфів – власність України. Офіційне роз'яснення Міністерства культури України [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <https://web.archive.org/web/20150807141552/http://ep-ua.tv/novini/analitika/3275.html>

11. Конвенція про захист культурних цінностей у випадку збройного конфлікту від 14 травня 1954 року [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_157
12. Кот С. І. Про ратифікацію Україною Другого Протоколу (1999 р.) до Гаазької конвенції про захист культурних цінностей у випадку збройного конфлікту від 14 травня 1954 року: Інформаційно-аналітична записка [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <http://resource.history.org.ua/item/0013251>
13. Музеї Криму подали апеляцію на рішення суду Амстердама щодо скіфського золота [Електронний ресурс].— Режим доступу: <http://www.eurointegration.com.ua/news/2017/01/25/7060661/>
14. Ніщук: Скіфське золото повернеться в Україну не раніше другого півріччя 2017 року [Електронний ресурс].— Режим доступу: <http://lostart.org.ua/ua/news/889.html>
15. Скіфське золото повернулось в Україну: його вже виставили у Лаврі [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: http://ipress.ua/news/skifske_zoloto_povernulos_v_ukrainu_yogo_vzhe_vystavyly_u_lavri_84281.html
16. Титова, О.М. Культурна спадщина Криму та Донбасу: сучасний стан, можливості збереження / О. М. Титова // Праці Центру пам'яткознавства. – 2016. – Вип. 30. – С. 5-24.

References

1. Akulenko, V. I. (2010). Conventions about defense of cultural values 1954: current question of implementation and application. *Pravo*,(9), 127-137.
2. Akulenko, V. I. (2013). International protection of cultural values and its implementation in the domestic law of Ukraine. Kyev: JUSTINIAN [in Ukrainian].
3. Boghuslavskiy, M. M. (2012). Cultural values in international circulation: legal aspects. Moskva: Norma YNFRA [in Ukrainian].
4. Boghuslavskiy, M. M. (1979). International Protection of Cultural Property. Moskva: Mezhdunarodnye otnosheniya [in Ukrainian].
5. Busol, K. I. (2014). The effectiveness of the mechanism for the protection of cultural property under the Hague Convention of 1954 and its two protocols. *Aktualni problemy polityky*, (51), 134–140 [in Ukrainian].
6. Busol, K. I. (2015). The Evolution and Tendencies of Development of the International Legal Protection of Cultural Property. Extended abstract of candidate's thesis. Kyjiv [in Ukrainian].
7. Busol K. I., Kovalj D.O. (2014). Protection of cultural values in the armed Conflict in the East of Ukraine. A.V.Zadorozhnyj (Eds.), Ukrainian revolution of dignity, Russian aggression and international Law (pp. 815-822). Kyjiv: K.I.S [in Ukrainian].
8. Second Protocol to the Hague Convention of 1954 for the Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict 1999, The Hague, 26 March 1999. n.d.). Retrieved from http://portal.unesco.org/en/ev.php-URL_ID=15207&URL_DO=DO_TOPIC&URL_SECTION=201.html [in English].
9. Protection of cultural property in the event of armed conflict. (n.d.). Retrieved from <http://www.unesco.org/new/ru/culture/themes/armed-conflict-and-heritage/> [in Russian].
10. The gold of the Scythians is the property of Ukraine. Official explanation by the Ministry of Culture of Ukraine. (n.d.). Retrieved from <https://web.archive.org/web/20150807141552/http://ep-ua.tv/novini/analitika/3275.html> [in Ukrainian]/
11. Convention of 1954 for the Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict of May 14, 1954. (n.d.). Retrieved from http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_157 [in Ukrainian].
12. Kot, S. I. On ratification by Ukraine of the Second Protocol (1999) to the Hague Convention for the Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict of May 14, 1954: Information and Analytical Note. (n.d.). Retrieved from <http://resource.history.org.ua/item/0013251> [in Ukrainian].
13. Crimean museums appealed against the judgment of the Amsterdam court regarding Scythian gold. (n.d.). Retrieved from <http://www.eurointegration.com.ua/news/2017/01/25/7060661/> [in Ukrainian].
14. Nishhuk: Scythian gold will return to Ukraine not earlier than the second half of 2017. (n.d.). Retrieved from <http://lostart.org.ua/ua/news/889.html> [in Ukrainian].
15. Scythian gold returned to Ukraine: it has already been exhibited at the Lavra. (n.d.). Retrieved from http://ipress.ua/news/skifske_zoloto_povernulos_v_ukrainu_yogo_vzhe_vystavyly_u_lavri_84281.html [in Ukrainian].
16. Tytova, O.M. (2016). Cultural heritage of the Crimea and Donbass: the current situation, possibilities of preservation. *Praci Centru pam'jatkoznavstva*, (30), 5-24 [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 12.02.2018 р.